

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.62:(351.85:061.2)

Бойченко Е. Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ДО ПРОБЛЕМАТИКИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З НЕДЕРЖАВНИХ ДЖЕРЕЛ

TO THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION FINANCING OF EDUCATIONAL AND CULTURAL ACTIVITIES FROM NON-STATE SOURCES

Стаття присвячена існуючим у світовій спільноті та в Україні формам матеріальної підтримки (забезпечення) культурної та освітньо-наукової галузей господарської діяльності, що здійснюється з недержавних джерел фінансування. Вказується на активну участь громадянського суспільства у відповідних процесах і види (шляхи, способи) такого забезпечення, серед яких найбільш перспективними є створення ендаумент-фондів, відсоткова філантропія, фандрейзінг і краудфандінг.

Визначається позитивний досвід від діяльності неформальних інститутів щодо фінансової підтримки таких сфер суспільного інтересу як творча, дослідницька, просвітницька діяльність у країнах розвинутої демократії протягом тривалого часу. Звертається увага на суттєві позитивні результати залучення громадянського суспільства до цілеспрямованого благодійництва в Україні в останнє десятиріччя з одного боку та відсутність дієвого правового та економічного стимулювання відповідних процесів державною владою з іншого.

Висвітлюються характерні риси досліджуваних моделей фінансування освітньої та культурної діяльності та їх відмінності від традиційного благодійництва (благодійних фондів), меценатства та спонсорства. Вказується на конкретні соціально-економічні та нормативно-правові причини гальмування процесів формування інститутів громадянської підтримки неприбуткових сфер господарювання, до яких належать освітньо-наукова діяльність і діяльність у сфері забезпечення культурно-духовних потреб населення. Надаються окремі пропозиції по удосконаленню вітчизняного законодавства щодо підтримки моделей недержавного фінансування окремих галузей діяльності, забезпечення їх кращої ефективності та вільного розвитку.

Зроблено висновок про нагальну потребу модернізації існуючої системи матеріального забезпечення освітньої та культурної галузей в Україні з використанням найкращого досвіду розвинених країн, які практикують різні моделі її формування та реалізації.

Ключові слова: ендаумент-фонд, краудфандінг, фандрейзінг, відсоткова філантропія, добродійництво, благодійницька допомога, громадянське суспільство, неформальні інститути, недержавне фінансування.

The article is devoted to paying attention to objectively existing forms of financial support (provision) of cultural, educational and scientific branches of economic activity, carried out from non-state sources of financing, existing in the world community and in Ukraine. It indicates the active participation of civil society in the relevant processes and the types (ways, methods) of such provision, among which the most promising are: creation of endowment funds, percent philanthropy, fundraising and crowdfunding.

There is a positive experience of informal institutions' activities in the financial support of such areas of public interest as creative, research, educational activities in the developed democracies over a long period of time. Attention is drawn to the significant positive results of civil society involvement in purposeful charity in Ukraine over the last decade, on the one hand, and the lack of effective legal and economic stimulation of relevant processes by the state government, on the other.

The characteristic features of the studied models of financing educational and cultural activities and their differences from traditional charity (charitable foundations), patronage and sponsorship are highlighted. Specific socio-economic and normative-legal reasons for slowing down the processes of formation of institutions of civic support for non-profitable economic sectors, which include educational and scientific activities and activities in the field of cultural and spiritual needs of the population, are indicated. Some proposals are made to improve national legislation to support models of non-governmental financing of particular sectors of activity, ensure their better efficiency and free development.

It is concluded that there is an urgent need to modernize the existing system of material support for the educational and cultural sectors in Ukraine using the best experience of developed countries, practicing different models of its formation and implementation.

Key words: endowment fund, crowdfunding, fundraising, percentage philanthropy, charity, charitable assistance, civil society, informal institutions, non-government financing.

Постановка проблеми. Попри слабку матеріальну підтримку освітньо-наукової та культурної сфер із боку держави, продукція секторів цих видів діяльності залишається досить затребуваною з боку суспільства, включаючи й період нелегких часів, які переживає країна у зв'язку із зовнішньою агресією, внутрішньою політичною та економічною нестабільністю. В таких умовах, які справедливо буде назвати перманентно кризовими, цілком природним є те, що як культурні, так і освітньо-наукові структури мали розраховувати на власні сили, недержавну спонсорську допомогу та інші

позабюджетні надходження. Протягом тривалого часу ця діяльність здебільшого організовується та провадиться на комерційній основі, що потребує не тільки грамотного менеджменту у використанні наявної матеріально-технічної бази відповідних закладів, відшукуванні та витрачанні (розподілі) фінансових засобів, отриманих від реалізації різноманітних творчо-інтелектуальних проєктів, але й відповідного правового регулювання відносин у цих галузях. Вказане означає нагальну потребу в увазі до вказаних сфер суспільних відносин із боку господарсько-правової науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема взаємовідносин держави і культури, держави й освіти, ролі культурної та освітньо-наукової діяльності в житті суспільства, зокрема їх впливу на культурний і професійний розвиток громадян, задоволення їх духовно-інтелектуальних потреб є предметом дослідження фахівців у галузі права, фінансів, економіки, освіти та культури. Серед них автор вказує на доробки таких спеціалістів: А.І. Буркін, О.О. Євсєва, О.А. Задихайло, І.Г. Ігнатченко, І.С. Каленюк, В.В. Карлова, О.С. Коцовська, О.В. Красільник, Е.В. Куштаніна, В.І. Малімон, І.І. Маслікова, Б.А. Пережняк, Л.О. Попович, І.О. Рєвак, С.В. Яблунівський, Т.А. Ящук та багато інших. Здебільшого дослідниками цілком обґрунтовано робиться акцент на організаційно-фінансовій стороні питання із визначенням провідної ролі держави в матеріальній підтримці діяльності в досліджуваних галузях.

Метою статті є привернення уваги до таких інструментів фінансування освітньої та культурної діяльності, які функціонують завдяки активній участі громадянського суспільства у відповідних процесах і мають суттєві позитивні результати в країнах розвинутої демократії, де неформальна підтримка вказаних сфер має сталий характер протягом тривалого періоду.

Виклад основного матеріалу. В українському суспільстві роль неформальних інститутів у матеріальному забезпеченні (сприянні) реалізації завдань соціально-економічного розвитку країни поки що залишається незначною. Не в останню чергу виною тому є неуважне ставлення до цих явищ із боку офіційної влади, яка до теперішнього часу не спромоглася встановити дієві механізми нормативно-правової підтримки, стимулювання участі громадськості в підвищенні якості освітньо-наукових і культурних послуг.

Говорячи про театральне середовище, автор вказує на справедливість твердження Т. Кремешної про те, що театр є не тільки культурним, але й соціальним інститутом, у тому числі він може розглядатися як результат творчого волевиявлення громадян. Соціальний контроль у межах цього явища почасти встановлюється за допомогою норм, закріплених у громадській думці, традиціях, звичаях [1, с. 103]. Це вказує на існування сильних неформальних правил взаємин у межах вказаного інституту та їх вплив на поведінку людей, зокрема стосовно громадської підтримки театру. На переконливу думку вчених-апологетів інституціональної економічної теорії, неформальні правила поведінки, якщо вони історично отримали широку підтримку в суспільстві, як правило, мають значно більш регулятивну силу, ніж формальні [2].

Йдеться, передусім, про таку модель індивідуальної благодійницької допомоги як відсоткова філантропія. Відсоткова філантропія допомагає вирішити три важливі завдання: вона надає громадянам право брати участь в адмініструванні частини свого податку, поступово збільшує ресурси організацій соціально-культурної та освітньої сфери, розвиває

культуру добродійності серед платників податків [3]. На думку автора, ця модель є модернізованим різновидом таких сучасних інструментів благодійництва як фандрейзинг і краудфандінг, які в узагальненому розумінні є приватними пожертвуваннями громадян на підтримку соціальної сфери життєдіяльності суспільства, включаючи сферу інтелектуально-духовної творчості.

Поняття фандрейзингу (від англ. fund raising – збір коштів) було започатковано в США у другій половині ХХ століття і початково існувало у формі збору пожертв добровольцями на вулицях [4]. У широкому розумінні фандрейзинг є залученням матеріальних засобів, людських ресурсів (часу, послуг, обладнання) зі всіх можливих каналів і джерел (членські внески, лотереї, виготовлення товарів з відповідною символікою на продаж, зрештою «шапка по колу» при проведенні якихось масових акцій тощо). У вузькому розумінні – це формування грошових фондів з альтернативних джерел фінансування. Саме розширена трактовка фандрейзингу обумовлена специфікою діяльності некомерційних організацій, у тому числі в сфері культури. Отже, відмінною особливістю фандрейзингу є те, що засоби залучаються під некомерційні проекти, якими і займаються різні некомерційні організації. Отримання прибутку при цьому відходить на другий план, а основною метою залишається тільки забезпечення відповідних видів діяльності [5, с. 4–5].

Краудфандінг (від англ. crowd funding – фінансування громадою, юрбою) – більш модернізований формат фандрейзингу, який є збором пожертвувань через мережу Інтернет. Поодинокі «народні збори» через інтернет почали проводити з 2000 року для допомоги музичним проектам. Тільки у 2008–2009 роках були створені краудфандінгові платформи Kickstarter і IndieGoGo, відомі фінансуванням стартапів і локальних бізнес-проектів. 2014-й став роком «прориву» в краудфандінгу: ринок зборів виріс втричі і досягнув 16,2 млрд доларів (тоді як у 2013 році було залучено 6,1 млрд доларів) [6].

Щодо України, то першим майданчиком для колективного фінансування став «Спільнокошт», створений у 2012 році на базі платформи соціальних інновацій «Велика Ідея». За два роки до нього були залучені 3,8 млн грн. Переважно ця індустрія реалізує проекти соціального підприємництва, але успішними виявляються й освітні кампанії. Зокрема, проект альтернативної освіти для дітей «Про СВП» зібрав 44 тис. грн – втричі більше початково запрошених 15 тис. грн [6]. Перспективи росту цієї індустрії, у тому числі в Україні, досить оптимістичні. Проте відсоткова філантропія як і інші форми підтримки соціальних інститутів громадянським суспільством не є і не може бути основним, єдиним методом фінансування освітньо-наукової та/чи культурної діяльності.

Дуже важливим і дієвим з точки зору матеріальної підтримки сфер освіти, науки, культури, мистецтва із джерел, альтернативних бюджетному асигнуванню, слід визнати модель заснування ендаумент

фондів і управління ними. Ендаумент-фонд (англ. endowment – дар, пожертва, внесок, наділення) є найбільш прозорим інструментом доброчинності, який полягає у створенні благодійником (чи групою благодійників, яких часто називають «донорами») фонду цільового капіталу, призначеного для використання в некомерційних цілях. Таким капіталом можуть виступати як гроші, так і інше майно (нерухомість, земельні ділянки, цілісні майнові комплекси тощо). Сформований капітал фонду передається керуючій компанії в довірче управління для нарощування доходу у вигляді отриманих відсотків. Ці доходи передаються керуючою компанією до відповідного закладу, інституції, діяльність яких і підлягає підтримці за задумом благодійників (як правило, це заклади освіти, культури, медицини, зокрема університети, театри тощо) для цільового використання. Цілі визначаються статутом фонду (надавачами ендаументу), а пріоритетність і спрямованість фінансових вкладень координує опікунська рада, керуючись першочерговістю завдань фонду і результатами проведених конкурсів проектів і тендерів [7].

Ендаумент має багато переваг, які позначають його характерні риси. Так, фонд розпоряджається отриманим капіталом не самостійно, а за допомогою професійної керуючої компанії; отримані пожертви не витрачаються одразу, а інвестуються в цінні папери та інші інструменти, що генерують додатковий дохід (таким чином фонд лише нарощуватиме обсяги свого капіталу завдяки накопиченню відсотків); фонд зобов'язаний надавати прозору звітність про рух засобів, з якою може ознайомитися кожна особа; дохід від управління фондом може використовуватися тільки на цілі, визначені при створенні фонду (наприклад розвиток інфраструктури закладу, створення грантів, виплата премій, проведення фестивалів, майстер-класів).

При цьому найбільш значущими перевагами фонду справедливо визнається забезпечення підвищеної фінансової самостійності некомерційного закладу (організації) в результаті збільшення частки гарантованого доходу в загальному обсязі доходів і можливість довгострокового планування діяльності цього закладу (організації), адже ендаумент є довгостроковим джерелом фінансування [8, с. 37]. До вказаного слід додати й усунення для таких організацій необхідності відволікати ресурси на надання інших, непритаманних їм публічних послуг, що дозволяє зосередитись на реалізації основної мети їх суспільної діяльності. Крім того, зважаючи на загрозу корупції при розподіленні та використанні доходів закладу (університету, коледжу, театру, філармонії тощо), існує ризик розкрадання фінансових і нефінансових ресурсів або використання їх задля власної вигоди окремими представниками керівництва. У цьому випадку інститут ендаументу вирішує одразу декілька проблем: завдяки вимогам щодо прозорого використання коштів ендаумент-фонду, відкритому доступу до фінансових звітностей і контролю їхньої правдивості з боку суспільства та професійних фінансових посередників використання цих

ресурсів на неправомірні цілі не можливе. Крім того, завдяки структурі ендаументу благодійники та інші представники громадянського суспільства можуть бути впевнені, що їхні кошти не тільки залишаться «недоторканими», але й принеситимуть користь їхній альма-матер протягом тривалого часу.

Створення ендаумент-фондів у світі має давню історію. Найбільш відомим є Нобелівський ендаумент-фонд, створений наприкінці XIX століття. Серед найбільших ендаументів, створених для підтримки закладів у сфері культури, можна назвати ендаумент Метрополітен-музею (Нью-Йорк), розмір якого перевищує 2,9 млрд доларів США. У 2010 році музей отримав фінансову підтримку від свого ендаументу в розмірі 71 млн доларів США, що склало 37% річного бюджету цього закладу [9]. Прикладів же вдалого світового досвіду функціонування ендаумент-фондів в освітній сфері більш ніж достатньо [8, 10].

В Україні є певні аналоги ендаумент-фондів, які знаходяться на початковому етапі розвитку, а найбільш пріоритетними сферами для їх функціонування є охорона здоров'я та освіта. Незважаючи на те, що інститут ендаументу відомий українському законодавству вже близько 10 років, реальне впровадження його на практиці викликає проблеми як через відсутність достатніх соціально-економічних передумов, так і через недосконалість правового регулювання вказаних правовідносин.

До стримуючих економічних чинників відносять недостатню прозорий процес формування та використання ендаумент-фондів; незначний обсяг доходів населення, який не стимулює до потенційних донорських ініціатив; низьку поширеність інформації серед загальної аудиторії щодо співробітництва меценатів із закладами освіти, культури; недостатню відкритість процесу відбору кандидатів на отримання грантів; недостатнє заохочення можливих донорів і благодійників до ендаумент-практик тощо [10–14].

Щодо нормативно-правового складника цього питання, то він характеризується і недосконалістю, і мізерністю. Так, Закон України «Про вищу освіту» надає право університетам та іншим вищим навчальним закладам на створення та використання ендаумент-фондів, визначаючи його як суму коштів або вартість іншого майна, призначену для інвестування або капіталізації на строк не менше 36 місяців, пасивні доходи від якої використовуються вищим навчальним закладом з метою здійснення його статутної діяльності у порядку, визначеному благодійником або уповноваженою ним особою [15, ст.ст. 1, 70]. Проте ані порядку створення цього фонду, ані особливостей управління ним, використання доходів, звітування по прийнятих рішеннях тощо законом не регламентовано.

Підтримка вітчизняної культури ендаумент-фондами на законодавчому рівні фактично не представлена. Здебільшого це пов'язано з тим, що в Україні немає жодного спеціального нормативно-правового акту, яким би регулювався інститут ендаументу. Хоча законодавче визначення цього терміну надається в п. 170.7.5. Податкового кодексу України,

згідно з яким ендаумент означає суму коштів або цінних паперів, які вносяться благодійником у банк або небанківську фінансову установу, завдяки чому набувач благодійної допомоги отримує право на використання процентів або дивідендів, нарахованих на суму такого ендаументу [16]. Але ж ніяких вимог до структури ендаументу, нормативів чи обмежень у використанні часток активів ендаумент-фонду, розмірів і строків його формування національним законодавством не визначено. Не вирішує цих питань і ст. 9 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [17].

В Україні здебільшого діють благодійні фонди, а не ендаументи. Основна та принципова відмінність між ними полягає в тому, що на цілі ендаумент-фонду спрямовуються не пожертви донорів, а інвестиційний дохід від сформованого донорами капіталу, тобто на відміну від благодійної організації ендаумент-фонд має недоторканий основний капітал. Крім того, отриманий дохід підлягає витраті на конкретні цілі, які визначаються донорами при створенні ендаумент-фонду.

Загальні положення щодо управління сформованим ендаументом містяться в главі 70 Цивільного кодексу України та фрагментарно в іншому законодавстві України (Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Податковий кодекс України). Так, згідно з ч. 1 ст. 1029 ЦК України за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає іншій стороні (управителю) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача) [18].

Функціонування ендаумент-фондів є певним міксом благодійництва, меценатства та спонсорства. Однак, на думку автора, ця діяльність має суттєві відмінності, що дозволяє виокремити її в самостійну форму матеріальної підтримки культурних та освітньо-наукових закладів. Крім зазначених вище, визначальним у цьому інституті громадянської підтримки є системне формування суттєвих фінансових важелів утримання відповідних закладів на конкурентоздатному рівні, реальне забезпечення оперативних цільових інвестицій у науку, мистецтво, освітні, творчі проекти, що неминуче призводить до збагачення спектру і поглиблення якості тих послуг (благ), які покликані надавати суспільству ці організації. Однак ані спонсорство, ані меценатство чи приватне благодійництво не мають такої ґрунтовності як доходи від управління ендаумент-фондом (тобто носять характер разових акцій чи тривають протягом обмеженого часу). Вони не в змозі задовольнити численні соціально-економічні потреби окремого університету, коледжу, театру, лікарні, яких забагато: від надання стипендій студентам із малозабезпечених сімей, додаткових видатків на спортивні заходи, охорону здоров'я персоналу до забезпечення наукових досліджень, проведення освітніх конкурсів, мистецьких фестивалів, міжнародного співробітництва тощо.

Крім того, ці види фінансової підтримки так чи інакше створюють залежність «облагодіяних» закладів культури чи освіти, наукових чи творчих колективів від побажань благодійників (особливо рекламно-агітаційного характеру), що призводить до часткової втрати їх самоцінності, певної обмеженості свободи творчості, інтелектуальної діяльності.

Зважаючи на виключно позитивний організаційно-економічний досвід недержавного фінансування освітньої та культурної сфер діяльності, завдяки чому відповідні заклади та організації мають можливість без огляду на бюджетні призначення залучати до співпраці відомих фахівців, реалізовувати інноваційні проекти, оновлювати інфраструктуру тощо, цілком доречним є нормативно-правове підтримання (закріплення) неформальних правил взаємовідносин, які склалися в суспільстві та мають позитивну значущість, у тому числі в контексті утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Висновок. Автор переконаний у доцільності удосконалення не тільки механізмів реалізації відносин щодо функціонування освітньо-наукової діяльності, музейної справи, сценічного та інших видів мистецтва в Україні на основі ендаумент-фондів, але і у запровадженні на законодавчому рівні процесів формування інститутів громадянської підтримки цих та інших неприбуткових сфер діяльності через такі моделі індивідуальної благодійницької допомоги як фандрейзинг, краудфандінг і відсоткова філантропія, вироблення дієвих правил по заохоченню суб'єктів цих відносин. Загальні норми щодо запровадження цих інститутів слід конкретніше відобразити в ст. 9 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», ст. 70 Закону України «Про вищу освіту», ст. 26 Закону України «Про культуру», ст. 4 Закону України «Про театри і театральну справу», а спеціальними нормами повинні стати доповнення до п. 166.3 Податкового кодексу України, де визначається перелік витрат, які надають право платнику податку на їх внесення до складу податкової знижки.

Форми добровільної підтримки є першим і дуже важливим кроком для початку процесу залучення громадянського суспільства до вирішення проблем існування та розвитку культурно-духовної, освітньо-інтелектуальної та інших сфер суспільних інтересів, у тому числі постановки задач у цій галузі органам влади, пред'явленні до них чітких вимог і контролю діяльності влади по їх виконанню. В будь-якому разі модернізація існуючої системи матеріального забезпечення освітньої та культурної галузей в Україні з використанням найкращих здобутків розвинених країн, які практикують різні моделі її формування та реалізації, надасть можливість більш чітко сформулювати власну систему господарсько-правового регулювання розвитком цих видів діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях, не фрагментарно, а комплексно вписати освітньо-культурну політику держави в систему механізмів реформування суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крешна Т. Театр як засіб впливу на культурне та соціальне становлення особистості / Т. Крешна // Молодь і ринок. 2012. № 5. С. 102–105. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=1J=&S21COLORTERMS=1&S21STR=EJ000086.
2. Аузан А.А. Экономические основания гражданских институтов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/ekonomicheskie-osnovaniya-grazhdanskih-institutov-read-224738-6.html>.
3. Хаунина Е.А. «Процентная филантропия» – дополнительный финансовый ресурс для организаций социально-культурной сферы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econorus.org/gepec/journal/2012-14-141-143r.pdf>.
4. Фандрейзинг: сущность, механизм и принципы использования. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iskusstvoed.ru/2016/04/12/фандрейзинг-сущность-механизм-и-принципы/>.
5. Чистова М.В. Фандрейзинг и эндаумент как основные инструменты внебюджетной формы финансирования деятельности социальнокультурных учреждений / М. Чистова // Теория и практика современной науки. 2016. № 3(9). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.modern-j.ru.
6. Краудфандинг в Украине: с миру по доллару – сбор средств. Inventure. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://inventure.com.ua/news/ukraine/kraudfanding_v_ukraine_s_miru_po_dollaru.
7. Що таке «ендаумент»: сторінка Фонду розвитку Інституту міжнародних відносин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iirfund.org/about/endowment/>.
8. Білінець М.Ю. Эндаумент-фонд як альтернативне джерело фінансування вищої освіти / М. Білінець // Бізнес-інформ. 2015. № 3. С. 35–39.
9. Шекова Е. Целевой капитал и его роль в финансировании организаций культуры в России и США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://endowment.donorsforum.ru/material/tselevoj-kapital-i-ego-rolv-finansirovanii-organizatsij-kultury-v-rossii-i-ssha>.
10. Рябков К., Покідіна В. Эндаумент у вищій освіті: світова практика і українське сьогодення. Open society foundations. Проект «Популярна економіка: ціна держави». 2015. № 34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://case-ukraine.com.ua>.
11. Головка А.Я. Створення ендаумент-фондів як складник інтеграції України у світовий освітній простір / А. Головка // Молодий вчений. 2016. № 11(38). С. 571–575.
12. Ткачук О.В. Эндаумент як форма фінансування вищої освіти / О. Ткачук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 21, ч. 2. С. 101–105.
13. Пінковська Г.В. Альтернативні джерела підтримки сфери культури / Г.В. Пінковська // Управління і сталий розвиток. 2016. № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecsrt.diit.edu.ua/index.php/wissn008/article/view/85956/81576>.
14. Шпуганич І.І. Правове регулювання благодійних ендаументів в Україні / І. Шпуганич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 28. С. 100–103.
15. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556- VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. №№ 37–38. Ст. 2004.
16. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2010. №№ 13–17. Ст. 112.
17. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 25. Ст. 252.
18. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.